

високорозвинутої культури нашого народу [3, 379]. Вона змогла увібрати впливи Візантії та інших сусідніх держав Сходу й Заходу, перетворивши їх на власний здобуток. Це свідчить про ґрунтовні культурно-історичні підвалини, закладені упродовж попередніх тисячоліть.

Посилання

1. Уланова С.І. Світоглядно-методологічні основи формування музично-естетичної культури // Художня освіта і проблеми виховання молоді. – К., 1997. – С. 22.
2. Сохор А.Н. Музыкальная культура общества // Вопросы социологии и эстетики музыки: В 3 т. – Т.1. – Л., 1980. – С. 64.
3. Культурологія: Українська та зарубіжна культура / За ред. М.М.Заковича. – К., 2007.
4. Лекції з історії світової та вітчизняної культури / За ред. А.Яртіся, В.Мельника. – Львів, 2005. – С. 393-394.
5. Гречанко В., Чорний І., Кушнерук В., Режко В. Історія світової та української культури. – К., 2000. – С. 287-288.
6. Культура українського народу / В.М.Русанівський, Г.Д.Вервес, М.В.Гончаренко та ін. – К., 1994. – С. 38.
7. Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 320-321.

*Ігнатенко І.М.
Охоронна археологічна служба України
інституту археології НАН України
м. Чернігів*

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСНУВАННЯ ХРАМУ ДОМОНГОЛЬСЬКОГО ЧАСУ В ГЛУХОВІ

Тема вивчення зодчества XII-XIII ст. Чернігово-Сіверської землі не отримала ґрунтовного висвітлення у радянській історіографії. На нашу думку, така ситуація утворилась внаслідок досить пізнього виявлення, дослідження і усвідомлення пам'яток цього періоду на Чернігово-Сіверщині як цілісної групи.

Вивчення П'ятницької церкви у Чернігові – першої відомої споруди, до того ж збереженої у наземних частинах, розпочалось у 1943 р., а основні праці П.Барановського та М.Холостенка вийшли друком у 1956 р. У 1954 р. почались дослідження Спаської церкви у Новгороді-Сіверському під керівництвом М.В.Холостенка, коли була розкрита його західна стіна з притвором. Реконструйований план храму являв собою чотирьохстовпну церкву з трьома прямокутними притворами. Після більш широкого розкриття підмурків і нижніх частин стін, виявлених розкопками В.Коваленка у 1982-1984 рр., склалася інша картина. У 1959 р. В.Богусевичем та згодом Б.Рибаківим був розкопаний храм у Путивлі, а дослідження церкви у м.Трубчевську (Росія) П.Раппопортом у 1971 р. поставило більше питань, аніж дало відповідей, оскільки рештки будівлі давньоруського часу пошкоджені зведенням церкви XVI ст. і

знаходяться під існуючим храмом XVII ст., що ускладнює дослідження. Недостатньо висвітлені в публікаціях дослідження Б.О.Рибаків церкви на посаді давнього Вщижа. Проблематичним є і датування розкопаних у Чернігові в 1950-х рр. брами поблизу Спаського собору, церкви на Дитинці на південь від Благовіщенського храму, винайденої і дослідженої у 1985-1986 рр. брами нового князівського двору. Не внесли цілковитої ясності в рішення проблеми і знахідки церкви по вул.Сіверянській, плінфовипалювальних комплексів на Млиновищі та біля Болдиних гір, що були досліджені В.Коваленком, Г.Кузнецовим, В.Шекуном, В.Руденком, О.Черненко, Т.Новик у 1980-1990-х рр. Останньою знахідкою стала цегляна будівля на території Спасо-Преображенського монастиря в Новгороді-Сіверському, яка стояла на північ від собору. Пам'ятка була досліджена у 2005 р. О.Черненко, яка інтерпретувала споруду як князівський терем.

Досі дослідники розглядали кам'яні споруди Чернігово-Сіверщини кінця XII – першої третини XIII ст. як складову частину загальноруського процесу становлення архітектурного стилю, хоча П.Раппопорт та Ю.Асеев натякали на можливість існування окремого сіверського варіанту Південно-русської архітектурної школи. Останнім часом петербурзькі історики архітектури зацікавились згаданими пам'ятками у площині пошуку зв'язків Чернігово-Сіверських цегельних будівель кінця XII – першої третини XIII ст. з пам'ятками того ж періоду Північно-Східної Русі, насамперед Володимира на Клязьмі та Ярославля.

Пошук відповіді треба шукати, залучаючи до вивчення проблеми якомога більше дослідників і використовуючи всі наявні джерела, і не тільки просторово-планувальні реконструкції будівель, будівельні прийоми, а й дані по будівельним матеріалам.

У другій половині XX ст. головними критеріями визначення пам'яток рубежу XII-XIII ст. була наявність в ній пучкових пілястр. Згодом намітилися спроби датування будівель за особливостями цегли, яка використовувалась при спорудженні цих об'єктів. Однак оскільки у цей період на Чернігово-Сіверських землях працювало декілька артілей плінфоробів, які могли пересуватись окремо від основних груп будівельників, визначення послідовності створення будівель, а тим більш їх абсолютне датування ускладнене.

Новим сигналом до перегляду періодизації Чернігово-Сіверського мурованого будівництва XII-XIII ст. стала знахідка будівельних матеріалів часів Київської Русі у Глухові, зроблена глухівським науковцем Ю.Коваленком [1]. Хоча на сьогоднішній день рештки давньоруської цегляної будівлі не виявлені, чисельні знахідки уламків плінф, плиток

підлоги, будівельного розчину траплялись під час шурфування та нагляду за земляними роботами у різних частинах міста. Однак цей факт ще не є остаточним доказом існування в Глухові у XII-XIII ст. кам'яного храму – плінфи та плитки підлоги могли привозитись з інших міст. Ними могли вистилатися підлоги дерев'яних храмів або влаштовуватись у них престоли. Подібні висновки були зроблені автором статті після огляду плінф з колекції археологічних знахідок, що походять з території дитинця Гомеля (розкопки О.Макушнікова). У ній представлено більше трьох десятків невеликих фрагментів плінф чернігівського та київського походження. Вони повністю ідентичні плінфам церков цих міст, зведених наприкінці XII ст.

Подібні випадки вимагають більш критичного ставлення до інтерпретації деяких артефактів. Авторіві вдалося оглянути давні будівельні матеріали з фондів Державного історико-культурного заповідника у м.Глухові. Всього було переглянуто 38 зразків плінф, що походять з розкопок у Глухові (КН 789), розкопок 2002 р. (КН 451-453), з траншеї біля застави по вул.Києво-Московська 2004 р., Соборного майдану 2006 р., будинку Терещенка (КН 826). Всі плінфи мають схожу керамічну масу та технологію виготовлення і певно виготовлені в одній майстерні. Другим фактом, що підтверджує існування в Глухові кам'яного храму, є відмінність даної групи плінф від цегли кам'яних храмів інших міст Київської Русі. Глухівська плінфа зовні має рожевий колір. На зламі помітно, що черепок неоднорідний, зустрічаються грудки або прошарки білої глини, залізисті конкреції, пори неправильної форми. Це вказує на спосіб виготовлення сирцю напівсухим методом з додаванням піску або дробленої сухої глини у рідку глиняну масу перед формуванням цеглини. Наявність знаків на торцях показує, що цеглини формувались у розбірних ящиках-матрицях. Нарешті, зустрінутий типовий для Чернігова спосіб обробки поверхонь сирців: верхня площина заглажена рукою, подекуди є мітки на постелистих боках плінф, зроблені пальцем по вогкій глині. Нижня постель в цеглинах має відбитки ґрунту або піддону, посипаного піском. На цеглинах помітні відбитки пальців майстрів-плінфоробів, інколи простежується деформація, що могла виникнути при сушінні сирців у положенні на торці. По деяких зразках плінф можна встановити її розміри: 26,5 – 25 x 17 x 6 см, ? x 18 x 4 – 5 см, ? x 16,5 x 4 см.

Всі ці ознаки характерні саме для чернігівської традиції плінфоробства кінця XII ст., однак ні в одній з відомих науковцям споруд цього часу дані ознаки не трапляються в одній комбінації. Плінфа Києва та Новгород-Сіверського має ще більше відмінностей від глухівської колекції будівельних

матеріалів. Плінфа Путивля також відноситься до продукції чернігівських майстрів, але іншої артілі, і нагадує цеглу П'ятницької церкви. За технікою виготовлення Глухівська плінфа найбільше схожа на один з типів цегли Благовіщенської церкви в Чернігові, освяченої у 1186 р., однак має інші розміри і певні особливості у керамічній масі.

Таким чином, можна погодитись із гіпотезою Ю.Коваленка про існування решток храму домонгольського часу в центральній частині міста Глухова там, де стояла Михайлівська церква. Що стосується знахідок перепалених плінф в районі Павлівського озера, то подібне розташування мають плінфовипалювальні заводи. Маємо надію, що майбутні розкопки у Глухові поповнять реєстр пам'яток давньоруського мурованого зодчества.

Посилання

1. Коваленко Ю.О. Археологічні дослідження літописного м.Глухова – центру удільного князівства Чернігово-Сіверської землі // Чернігівські старожитності. Науковий збірник. – Чернігів., 2008. – С. 182-193.